

РОЗДІЛ 4 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2«19»

СЮЖЕТНО-СИТУАТИВНИЙ КОМПЛЕКС «ПОЕТ – НАДПРИРОДНІ СИЛИ» В СЕМАНТИЧНІЙ ПЛОЩИНІ ВИЯВУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТОЛОГІЧНОЇ ЛІРИКИ ХХ СТОЛІТТЯ

THE “POET – SUPERNATURAL FORCES” NARRATIVE-SITUATIONAL COMPLEX IN THE SEMANTIC PLANE OF THE TWENTIETH CENTURY UKRAINIAN POETOLOGICAL LYRICS EXPRESSION

Артеменко Л.В.,

orcid.org/0000-0001-6653-3043

кандидат філологічних наук,

викладач-методист, викладач української мови та літератури
КЗВО «Рівненська медична академія» Рівненської обласної ради

Стаття присвячена аналізу художнього феномена української поетологічної лірики. Досліджується специфіка сюжетної організації української поетологічної лірики ХХ ст. Предметом аналізу виступають сюжетно-ситуативні комплекси української поетологічної лірики ХХ ст. Серед них – мотиви, які тематично окреслюють сюжетно-ситуативний комплекс «поет – надприродні сили». До означеного сюжетно-ситуативного комплексу включено мотиви божественного походження поетичного мистецтва (або натхнення), обраності поета, жертвності поета.

Ключові слова: поетологічна лірика, сюжет, фабула, мотив, сюжетно-ситуативний комплекс.

Статья посвящена анализу художественного феномена украинской поэтологической лирики. Исследуется специфика сюжетной организации украинской поэтологической лирики XX в. Предметом анализа выступают сюжетно-ситуативные комплексы украинской поэтологической лирики XX в. Среди них – мотивы, которые тематически определяют сюжетно-ситуативный комплекс «поэт – сверхъестественные силы». В указанный сюжетно-ситуативный комплекс включаются мотивы божественного происхождения поэтического искусства (или вдохновения), избранности поэта, жертвенности поэта.

Ключевые слова: поэтологическая лирика, сюжет, фабула, мотив, сюжетно-ситуативный комплекс.

The article is devoted to the analysis of the artistic phenomenon of the Ukrainian poetological lyrics. The specificity of the narrative organization of the Ukrainian poetological lyrics of the twentieth century is researched. The subject of the analysis is the narrative-situational complexes of the Ukrainian poetological lyrics of the twentieth century. Among them are the motives, which in the thematic way outline the “poet – supernatural forces” narrative-situational complex. The defined narrative-situational complex includes motives of the divine origin of poetic art (or inspiration), closeness of the poet, sacrifice of the poet.

Key words: poetological lyrics, narrative, plot, motive, narrative-situational complex.

Постановка проблеми. Вагомим складником широкого тематичного діапазону сучасної української та європейської поезії є так звана поетологічна семантика, тобто специфічний художній дискурс, у якому предметом творчої рецепції автора виступають ті або ті аспекти, що стосуються питань художньої авторефлексії, металітературності, образів митця і мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання художньої авторефлексії, металітературності в сучасному літературознавстві набувають особливої теоретичної ваги, про що дає підстави стверджувати як авторитетна кількість наукових розвідок, у яких ці проблеми наголошуються, так і висловлені в них аргументи науковців (праці

О. Рисака, С. Русової, І. Лучука, М. Богданової, К. Бусласвої, К. Дюжевої, В. Папушиної, О. Турган, А. Вежбицької, Х. Вайнріха, Є. Мюллер-Зетельман, Х. Шлаффера, А. Вебера, Е. Гессенберга, А.П. Франка, В. Хінка, Л. Хатчен, Р. Олтера, Р. Зігя, М. Хатямової, В. Ходуса, М. Шруби, К. Штайн та інших). В українському літературознавстві опрацювання проблем художньої поетології все ще перебуває на початковому етапі та здебільшого репрезентоване зразками аналізу часткових її виявів у творчості окремих українських або зарубіжних митців.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження специфіки художнього вияву сюжетно-ситуативного комплексу «поет – надприродні

сили» в семантичній площині вияву української поетологічної лірики ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Семантика поняття «сюжет» здебільшого пов'язана з уявленням про динаміку, рух, певну послідовність розгортання картин зображуваного в літературно-художньому творі людського життя. Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених категорії сюжетності, проблема сюжету досі залишається досить дискусійною, зокрема, у площині жанрово-родової специфіки його художнього вияву. Загальноновизнаним є факт правомірності застосування категорії «сюжет» у контексті епічних і драматургічних творів. Стосовно особливостей епічного та драматургічного родів літератури сюжет переважно визначають як локалізовану в певних часово-просторових межах форму подієвого розгортання й авторської предметно-образної конкретизації заданої фабули, тобто уявної або реальної історичної події, що виступає тією фактологічною основою, яку автор художньо трансформує відповідно до власних естетичних уподобань і світоглядних настанов. Утім, далеко не всі дослідники констатують про правомірність використання категорії сюжетності щодо ліричного роду літератури, специфіка якого, якщо не брати до уваги такі синтетичні форми, як ліро-епос або ліро-драматургія, здебільшого не припускає наявності, а тим більше динамічної розгорнутості фабульної подієвої канви. Те, що феномен подієвості не типовий для лірики, дає підстави окремим дослідникам стверджувати про те, що сюжету лірика немає, а тип структурно-семантичної організації ліричного твору позасюжетний. Останнє твердження сьогодні залишається суперечливим з огляду на те, що інші дослідники теоретично аргументують наявність сюжету й у ліричних творах, щоправда, підкреслюють його особливу, типологічно відмінну від епосу або драматургії форму художнього буття. Протиставлення цих двох відмінних родових типів сюжетного розгортання переважно пояснюють у контексті семантичної опозиції екстеріоризованої (зовнішньої, або об'єктивованої) й інтеріоризованої (внутрішньої, або суб'єктивованої) форм вияву сюжетної подієвої основи літературно-художнього твору. Об'єктивованій – це тип сюжету, що має форму розповіді або драматизованих діалогів, які розгортають реальну або умовно-реальну фактологічну основу твору (життєва історія, випадок із життя, історична подія, людський характер, природне явище, психологічні стани, ознаки та якості тих або тих предметів, природних явищ, суспільних феноменів)

у вигляді ланцюжка образних картин (епізодів, сцен), пов'язаних у подієву послідовність (причинно-наслідкову, хронікальну – із прямим чи ретроспективним порядком розгортання подій тощо). Цей тип сюжету передусім притаманний епічним і драматургічним творам, але частково може бути представлений у ліриці. Загалом, для лірики властивий суб'єктивований тип сюжету, основу якого також може скласти певна фабульна ситуація, яка, проте, тут не набуває вигляду чітко окресленого та динамічно розгорнутого подієвого ланцюжка, має специфічну, свого роду «крапкову», тобто фрагментарну, форму і зацентрована не на зовнішньо, а на внутрішньо мотивованих чинниках вияву семантичних аспектів подієвості. Інакше кажучи, якщо в епічному або драматургічному творі від початку задана фабульна ситуація, зазначається чітко вираженою тенденцією до подієвого розгортання зовні, то в ліриці вона мислиться лише внутрішнім приводом для вираження роздумів та емоцій суб'єкта ліричного висловлювання.

Подієва трансформація фабульної основи об'єктивованого типу сюжету в суб'єктивованому заміщена трансформацією звичного або ймовірно-звичного погляду на деякий стан речей (життєві ситуації та проблеми) під кутом зору авторських ідейно-естетичних оцінних настанов.

Основу фабульної ситуації, яка певним чином інтерпретована й оцінена автором у ліричному творі, здебільшого формують так звані сюжетні мотиви.

На сучасному етапі літературознавці напроцьовували досить широкий спектр визначень поняття «мотив». Наприклад, укладачі відомого «Літературознавчого словника-довідника» тлумачать мотив як «тему ліричного твору або неподільну смислову одиницю, з якої складається фабула (сюжет): мотив відданості вітчизні, жертвності, зради коханого тощо. Мотиви рухають вчинками персонажів, збуджують їх переживання і роздуми, особливо тонко динамізують внутрішній світ ліричного суб'єкта» [1, с. 469].

У новітній літературознавчій енциклопедії (за ред. Ю. Коваліва) мотив потрактовано дещо по-іншому: «Стійкий формально-змістовий компонент художнього твору чи критичної або літературознавчої праці, усвідомлена причина творчості або аналізу, зумовлена художніми та науковими потребами, відповідними інтелектуальними діями. За формою відображення змісту, що має для виконавця особливе значення, мотивами можуть бути почуття, переживання, уявлення, думки, поняття, ідеї, інтереси, зорієнтовані

на певну мету. Мотив відрізняється від теми, яка витворює загальнішу семантичну одиницю, що складається із сукупності мотивів» [2, с. 78–79].

Коментуючи теоретичну позицію одного з перших дослідників поняття «мотив» – відомого російського вченого О. Веселовського, укладачі енциклопедії «Лексикон загального та порівняльного літературознавства» констатують про те, що «з одного боку, «мотив виростав у сюжет», що дає змогу розуміти під мотивом «зерно сюжету», «формулу, яка породила сюжет». З іншого – Веселовський говорить про сюжет як «комплекс мотивів, що дає право вбачати в мотиві «елемент, складову частину сюжету». Насправді наведені погляди не суперечать один одному: якщо мотив дійсно передував сюжетові в процесі становлення останнього, то мотив, звичайно, виступає «зерном сюжету»; якщо ж аналізувати певний сюжет у композиційній завершеності, то його можна розглядати як «комплекс мотивів» [3, с. 347].

Тож мотив – це найменша структурно-семантична ланка сюжетної побудови й усталений смисловий елемент літературно-художнього тексту. Сюжетні мотиви постають як відображення окремих типових для певної сфери людської життєдіяльності, тобто більш або менш часто повторюваних життєвих ситуацій, моделей людських взаємин, емоційних вражень тощо. Отже, той або той змодельований життям мотив у ліричному творі розгорнений у більш або менш сюжетно деталізовану ситуацію, яка, відповідно до авторських ідейно-естетичних настанов, зазнає художнього трансформування й оцінювання.

З огляду на те, що осмислити у площині однієї літературознавчої студії всього кола сюжетних мотивів української поетологічної лірики ХХ ст., очевидно, не можна, на нашу думку, доцільно виокремити й схарактеризувати комплекс найбільш усталених ситуативних мотивів, які визначають її узагальнену сюжетну парадигму. До них, на нашу думку, належать шість основних сюжетно-ситуативних комплексів мотивів української поетологічної лірики ХХ ст.: 1) поет – надприродні сили; 2) поет – суспільство або його диференційована частка; 3) поет – влада; 4) поет – читачі; 5) поет – інший поет; 6) поет – творчий процес. Предметом нашого аналізу, зокрема, є сюжетно-ситуативний комплекс «поет – надприродні сили».

У сюжетно-ситуативному комплексі «поет – надприродні сили» репрезентовано міфологічну та теоцентричну семантичні моделі поетологічних уявлень. Підґрунтя цього комплексу, на наш погляд, утворюють три найважливіші мотиви: мотив божественного походження

поетичного мистецтва (або натхнення); мотив обраності поета; мотив жертвності поета.

– **Мотив божественного походження поетичного мистецтва (або натхнення).** Попри те, що цей мотив у поетологічній поезії ХХ ст. не має статусу широковживаного, він трапляється у низці поетичних текстів, наприклад:

– Д. Кременя «Не я пишу – це мною пише Бог...»:

Не я пишу – це мною пише Бог.

Канон і палімпсест – на рівні серця.

Свіча палає на вітрах епох,

А грифель бога дотепер не стерся [4, с. 457].

– Ж. Васильківської «Поет»:

Твої слова – глибока стежка,

Якою часом проходить Бог [5, с. 44].

У творах Б. Павлівського поет звертається до Бога із проханням подарувати поетичне натхнення:

– «Слово»:

Всевишній Боже! Дай у серце

Мені безстрашну силу дум.

Хай воно в грудях мужньо б'ється,

Хай окриля його Твій Дух! [6, с. 27].

– «Служителі слова»:

...Великий Боже! Дай мені потугу, –

Натхнення в серце – римою світить,

Щоб віри мій був, як метеорна смуга

Вогню незгасного, що в темряві летить...

[6, с. 102].

Інкони поетичною наснагою поета може обдарувати й Божий посланець – Янгол:

– Б. Павлівський «Заховані вірші»:

Пошли, о Господи, хоч ангела до мене,

Щоб міг я Твоє слово зберегти [7, с. 24].

– А. Коссовська «Над мостом тоненький місяць...»:

Над мостом тоненький місяць,

Наче золота серезка,

І вогнів гірлянда висить,

Як з зірок блискуча стежка.

І по стежці тій зеленій

В ніч різдвяну, таємничу

Сходять янголи надхненні

І когось тихенько кличуть,

Щоб йому у серце влити

Той ясний, святий неспокій,

Щоб він міг пісні творити... [8, с. 35].

– **Мотив обраності поета.** Важливим складником сюжетно-тематичного ядра теоцентричної поетологічної моделі є мотив поета як богонатхненного пророка. У поезії М. Вінграновського «Пророк» реінтерпретовано сюжетні мотиви відомого пушкінського «Пророка». На відміну від

пушкінського, ліричний герой М. Вінграновського, несподівано зустрівши шестикрилого Серафима й усвідомивши власну духовну ницість і пригніченість, відчуває потребу морального каяття:

*Я рік йому: «Брехав я людям,
То ж покарай тепер мене!
Убий мене! Мій дух дме далі:
Гадючий дух гадючих жал,
На почесні і на медалі
Сумління серця я віддав.
Спали мене! У серці голо!
Я жив, як бубон, для ідей, і чорним, не своїм
слаголом*

Я спопеляв серця людей...» [9, с. 65].

Утім, шестикрилий Серафим не карає поета. Навпаки, фінал твору нагадує пушкінський, хоча й у дещо видозміненій формі:

*І раптом віщі дві сльози
З його очей в мої упали.
Губами вічними, – аж млосно, –
Він до моїх сліпих припав,
І мій язик орденоносний
Згорів, як лист, як віск, розтав.
Він рік мені: «Повстань, пророче!
Твоя настала вже пора.
Творись в людей у дні і ночі
Глаголом правди і добра»* [9, с. 65–66].

В іншому сюжетному ракурсі мотив обраності поета, його обдарування божественним творчим натхненням подано у вірші «Поезія» Б. Бойчука:

*Нестерпне світло
Перетягло груди,
І в серце врізалося
слово.
І до кінця твого
болітиме
затерпле
тіло,
а в жилах синьо
пульсуватиме свідомість:
ти живеш* [10, с. 22].

У творі В. Симоненка «Муза і редиска» знаходимо комічну варіацію мотиву обраності поета, де останній розгорнуто в сюжетну ситуацію дорікання дружини своєму чоловікові-поету:

*Знов на лірику тягне. І знову,
Тільки виповзе вірш з-під пера,
Заведе моя жінка розмову,
Що за розум узятись пора.
/.../
Де ти взявся мені на досаду?
Глеватьки в тебе, видно, в душі!
І немає ні грому, ні граду
На твої недотепні вірші* [11, с. 191].

– **Мотив жертвності поета.** Семантичний потенціал наведеного сюжетного мотиву сформовано з ліричних медитацій із приводу тієї духовної «ціни», яку сплачує митець, обдарований божественним поетичним натхненням:

*Яка ж бо невситима ти єси,
Поезіє!
Невже тобі ще мало?
/.../
І ось – я вже у небі! Вже лечу!
Ну що від мене хочеш нині ще ти?
О, по яких лиш вселюдських шляхах
Ти не водила серце навіжене!
Вже стало воно сивим, наче птах.
Ну що ти хочеш нині ще від мене?
Щодня гостріший зору твого кут,
Та не прошу помилування в тебе.
До тебе йду –
як вперше, йду на суд...* [12, с. 31–32].

Мотив жертвності поета є сюжетновизначальним для творів М. Вороного «Пам'яті Г.Ч.»; Б.-І. Антонича «Гострим ножем»; Є. Маланюка «Павза»; І. Світличного «Яких іще зазнаю кар?»; В. Стуса «Що не рядок – то день життя...»; В. Базилевського «Є тайна ремесла...»; Т. Дігай «Споріднена душе, крізь товщу років...» та інших.

У поезії Л. Костенко «Доля» мотиву жертвності надано сюжетну форму сну, в якому лірична героїня споглядає чудернацький ярмарок, де продають людські Долі:

*Долі-ворожки, тасуючи дні,
до покупців горнулись.
Долі самі набивались мені.
І тільки одна відвернулась.
Я глянула їй в обличчя смутне,
душею покликкала очі.
– Ти все одно не візьмеш мене, –
сказала вона неохоче.
– А може, візьму?
– Ти собі затям, –
сказала вона суворо. –
За мене треба платити життям,
а я принесу тобі горе.
– То хто ж ти така?
Як твоє ім'я?
Чи варта такої плати?
– Поезія – рідна сестра моя.
Правда людська – наша мати* [13, с. 34].

Висновки. Отже, у статті було проаналізовано один із сюжетно-ситуативних комплексів української поетологічної лірики, а саме – «поет – надприродні сили», виокремлено його основні мотиви: мотив божественного похо-

дження поетичного мистецтва (або натхнення), мотив обраності поета, мотив жертвовності поета. Перспективу подальших досліджень убачаємо у студіюванні інших сюжетно-мотивних комплексів, притаманних українській поетологічній ліриці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Літературознавчий словник-довідник. К.: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
2. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. К.: Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 2: Маадай–Кара – Я (я–форма). 624 с.
3. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: «Золоті литаври», 2001. 634 с.
4. Кремень Д.Д. Вибрані твори. Одеса: «Маяк», 2007. 632 с.
5. Листок з вірью: поезія української діаспори. Кн. 1. К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2001. 446 с.
6. Павлівський Б.С. Гори, душе моя, зорею. Тернопіль: «Лілея», 2012. 195 с.
7. Павлівський Б.С. Мерехтить самітниця зоря. Тернопіль: «Лілея», 2007. 224 с.
8. Коссовська А. Паморозь. Поезії. Нью-Йорк: «Карби», 1971. 80 с.
9. Вінграновський М.С. Вибрані твори. К.: «Дніпро», 2004. 830 с.
10. Бойчук Б.М. Третя осінь: Поезії. К.: «Дніпро», 1991. 286 с.
11. Симоненко В.А. Твори: у 2 т. Черкаси: «Брама-Україна», 2004. Т. 1: Поезії. Проза. 423 с.
12. Світлична Г.П. Свято калини: Поезії. К.: «Дніпро», 1988. 268 с.
13. Костенко Л.В. Вибране. К.: «Дніпро», 1989. 559 с.